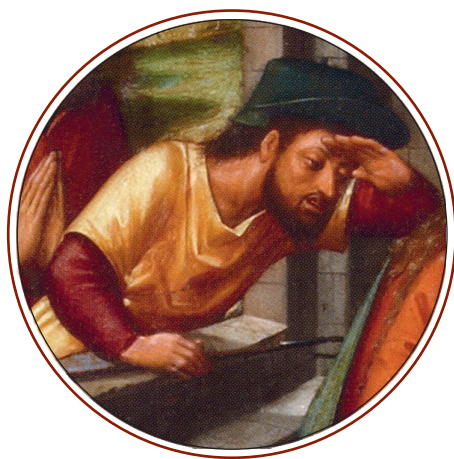

Pergamins, processos
i cartes reials.

*Documentació dispersa valenciana
del segle XIII*

Edició a cura
d'Enric Guinot Rodríguez

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2010

*f*onts històriques valencianes

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

Sèrie Documents Històrics Valencians 4
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf

Coordinador de l'obra
Documents del segle XIII
Enric Guinot

Revisió del text llatí:
Xavier Gómez Font, Concha Ferragut

© *Enric Guinot Rodríguez, 2010*

© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2010*

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Mestre d'Artés (Pere Cabanes), *Nativitat*,
oli sobre fusta, 62,5 × 42,5 cm. Col·lecció Juan Abelló, Madrid

Maquetació: Publicacions de la Universitat de València

ISBN: 978-84-370-7742-0 (Universitat de València)

ISBN: 978-84-7579-814-1 (Acadèmia Valenciana de la Llengua)

Dipòsit legal: V-983-2010

Impressió: Guada Impressors, SL

*E*studi introductori

La gran majoria de la documentació valenciana del segle XIII, des de l'inici de la conquesta per Jaume I l'any 1233 fins a l'any 1300, va ser escrita en la llengua de les elits culturals, religioses i polítiques de l'època: el llatí. L'ús de les llengües romàniques dels pobladors cristians, en canvi, va entrar en el suport escrit —tant pergamí com el paper— d'una forma molt lenta i, a més, concentrada en l'àmbit dels poders municipals i el seu entorn d'activitats administratives. Sens dubte en això foren decisius els manaments del rei Jaume I en la dècada del 1260 perquè els procediments judicials fossen redactats en «romanç». No és d'estranyar, per tant, que a pesar de l'amplíssima desaparició dels arxius corresponents, siguen les actes dels processos judicials de tota mena, civils i criminals, les que componen els manuscrits d'aquell segle que se'ns han conservat, concretament les actes de la cort del justícia de la ciutat de València, de Cocentaina i, de forma més puntual, d'Alcoi.

No obstant això, al llarg del Dos-cents els pobladors del nou regne, des dels oficials reials fins als camperols dels llogarets dels pobles i viles ocupats o fundats en aquell temps, passant pels senyors laics, eclesiàstics i els cavallers dels ordes militars, bé foren aragonesos o catalans d'origen, també usaren ocasionalment la seua llengua respectiva en els textos escrits més quotidians. Evidentment l'ús del llatí era molt general i els notaris l'empraven per a tota mena de documentació, tant la pública, oficial diríem —entre agents de la corona i, de forma teòricament més lògica, per part de les autoritats i personatges eclesiàstics—, com també de forma general en la vida privada, en tota mena d'operacions de les quals els particulars volien deixar testimoni legal en un protocol notarial.

No obstant aquesta actitud escripturària, allò cert és que la llengua oral quotidiana dels pobladors cristians del nou regne de València anà obrint-se pas en el paper escrit al llarg del segle XIII. Ho fa ver de forma progressiva, de tal manera que se'ns han conservat més exemples a mesura que avancem en el temps, de

les dècades de 1280 i, especialment, del 1290 al 1300, si bé la presència d'aquest tipus de documents datats per a cadascuna de les localitats valencianes és limitada i, *per se*, dispersa.

Lògicament, segons la ciutat o poble i la presència de majories de pobladors catalans o aragonesos, aquests documents foren redactats en una o altra llengua, la dels atorgants dels documents i dels notaris locals, ells mateixos també colons emigrats en aquella època. Per això tenim documents escrits en les dues llengües romàniques. Com que en altres llibres d'aquesta sèrie de la col·lecció Fonts Històriques Valencianes ja s'han editat els manuscrits de les corts dels justícies locals, calia tancar la sèrie de la documentació del segle XIII amb un volum miscel·lani que arreplegara la col·lecció dels documents dispersos, pergamins, processos i papers escrits en la llengua del segle XIII dels primers pobladors cristians del regne i que es troben dispersos entre diversos arxius estatals, municipals i eclesiàstics, de València a Barcelona, Madrid, Onda o Sogorb.

Quant al seu suport material, en una proporció molt elevada són pergamins, usats tant per institucions eclesiàstiques com per la burocràcia reial o les cancelleries nobiliàries i d'ordes militars, fins i tot per l'administració municipal quan havia de donar còpia de les seues resolucions o manaments, i encara per particulars en operacions de poca entitat o estrictament privades. Tanmateix també ens ha arribat una part d'aquests documents escrita sobre paper, concretament la conservada a la secció de cartes reials diplomàtiques de la secció de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona, la qual, més enllà del seu nom, recull textos de diversa procedència, oficial i privada, tot i que molt majoritàriament es tracta de correspondència burocràtica dels oficials reials al regne de València.

ELS ARXIUS

La recerca s'ha desenvolupat tant en els grans arxius històrics que per diverses raons conserven un volum important de documentació valenciana del segle XIII com en els petits arxius municipals, si bé ha estat en els primers on hem trobat la gran majoria de les peces documentals, concretament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona i a l'Arxiu Històric Nacional a Madrid, seguit ja a certa distància per l'Arxiu de la Catedral de València i l'Arxiu del Regne de València, per a acabar amb uns pocs arxius locals: els d'Onda, Sogorb i Olocau del Rei.

Concretament, l'arxiu més profitós ha estat l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'arxiu reial radicat a Barcelona, on hi ha documents en dues seccions, concretament en la de pergamins i en la de cartes reials, les dues organitzades segons la cronologia dels diversos regnats, tot i que cal aclarir que molt majoritàriament no es tracta de textos redactats des de la corona sinó per les més diverses persones o institucions, com és el cas dels abundants textos redactats per frares de l'orde del

Temple. Els pergamins, per una o altra raó, arribaren o acabaren a l'arxiu reial i, per tant, el nexa d'unió entre ells és fictici ja que només correspon a la cronologia del regnat corresponent, però a això mateix es deu la seua riquesa temàtica i de continguts. Entre els pergamins en tenim un procedent del regnat de Pere el Gran, un altre del d'Alfons el Liberal, i, sobretot, 67 de l'època de Jaume II (1292-1300). El mateix passa amb les cartes reials: el seu origen és molt divers i poques vegades de la mateixa cancelleria reial, ja que estan emanades de les administracions locals valencianes o d'oficials reials, de tal manera que el seu nexa és estar escrites en paper i haver arribat a l'esmentat arxiu reial. Així, en tenim una del temps de Jaume I, una altra del de Pere el Gran i la resta, 36, del regnat de Jaume II (també 1292-1300), a totes les quals cal afegir cinc processos de la cancelleria reial (1297-1300), que corresponen a plets arribats en apel·lació a la cort reial.

El segon conjunt documental més significatiu és el conservat a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, concretament a les seccions de clergat i d'ordes militars. En la primera trobem documents dels arxius de monestirs i convents valencians i en la segona els corresponents a l'orde militar de Santa Maria de Montesa, tots els quals foren traslladats forçosament a la capital espanyola al final del segle XIX després d'haver estat reunits a la ciutat de València arran de les desamortitzacions de béns eclesiàstics en les dècades anteriors.

Els pertanyents a convents són quatre pergamins corresponents a l'arxiu del convent de la Puritat i un altre al convent de la Mercè, ambdós de la ciutat de València, si bé el conjunt més notable són les 14 peces de l'arxiu del convent cistercenc de Santa Maria de Benifassà, als Ports de Morella. D'altra banda, als fons de l'orde militar de Montesa, hi hem localitzat 25 pergamins d'aquestes característiques, si bé cal indicar que en realitat no corresponen a aquest orde militar, fundat l'any 1317 per butlla papal, sinó als fons dos-centistes valencians de l'orde del Temple, incorporats a Montesa després de la seua dissolució.¹ De fet, també una part dels pergamins dels convents no són emanats d'aquestes institucions sinó de particulars o d'altres institucions, com ara la cort del justícia de la ciutat de València, i dipositats en l'esmentat arxiu en algun moment posterior.

Altres fons de pergamins que hem localitzat són els de l'Arxiu de la Catedral de València (nou documents), pràcticament tots ells aliens a la institució ja que la meitat són sentències de la cort del justícia de la ciutat de València en aquells anys, i també podem comptabilitzar tres pergamins més conservats a l'Arxiu del Regne de València però de procedències diverses ja que hi ha un text del monestir de Benifassà o un altre de l'esmentada cort del justícia de la capital valenciana.

¶ ¹ Quatre d'aquests documents de l'arxiu de l'orde de Montesa havien estat publicats anteriorment per V. Garcia Edo, i altres dos diferents per C. Rabassa i C. Díaz de Rábago. A cada re-

gesta s'ha indicat la corresponent localització editorial; la resta de textos d'aquesta col·lecció són inèdits. Tots ells han estat revisats i se n'han fet diverses correccions de transcripció i d'edició.

Finalment la col·lecció es veu completada amb una sèrie de textos de procedència municipal, tot i que tenen orígens administratius distints. Hem inclòs dos pergamins de l'arxiu municipal d'Onda i un altre del d'Olocau del Rei, tots tres publicats inicialment per V. Garcia Edo en diferents moments,² si bé ací han estat revisats sobre els originals i fetes diverses correccions. L'altre grup de documents municipals és una quinzena de peces extretes del llibre de la cort del justícia de Sogorb de l'any 1284, l'únic manuscrit conservat d'aquesta institució datat al segle XIII, que quasi tot està en castellà-aragonés a més d'alguns textos en llatí, per la qual cosa n'hem segregat els altres per a incloure'ls en aquesta edició. En la seua majoria no són documents locals sinó correspondència datada a València o altres indrets i que, en arribar al consell municipal de Sogorb, va ser copiada al registre. Tanmateix, hi ha mitja dotzena de peces que corresponen a denúncies o declaracions de veïns de Sogorb o de la contornada, que foren fetes i anotades en valencià, encara que en alguns casos és evident l'entrecreuament de llengües.

LA CRONOLOGIA DELS DOCUMENTS

Evidentment, és l'atzar en la conservació dels arxius el fet que marca quins documents valencians del segle XIII se'ns han conservat, per la qual cosa la seua cronologia no és necessàriament representativa de l'ús de la llengua en la tradició escrita de l'època, tot i que, com ja hem comentat, marca una tendència ja que clarament augmenten els casos en la darrera dècada del segle XIII, amb una població en creixement i un món municipal i local cada vegada més organitzat.

De fet, el document més antic escrit en la nostra llengua i que presentem en la col·lecció és una sentència del justícia de la ciutat de València, Berenguer Dalmau, datada el 26 de setembre de 1265 i escrita pel notari de la cort, Berenguer de Ripoll, un plet entres uns veïns i veïnes relacionat amb la propietat d'uns porcs i conservat, no sabem per quina estranya raó, a l'arxiu del convent de monges de la Puritat, de València, i actualment dipositat a la secció de Clergat de l'Axiu Històric Nacional de Madrid.

Tanmateix, no és el document més antic que ens ha arribat, ja que el manuscrit de la cort del justícia d'Alcoi és de dos anys abans, de 1263, i dins hi ha copiats vora un centenar de textos que són publicats en un altre volum independent d'aquesta sèrie. Quant a la resta de la documentació dispersa que hem reunit, la seua cronologia és:

¶ ² El document d'Onda de 1290 fou publicat per R. AGUILELLA i V. GARCÍA EDO, «Documents particulars castellonencs del segle XIII escrits en català», dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana 1986*, vol. VIII, Àrea

7. *Història de la llengua*, València, 1989, pp. 234-236; el text d'Olocau del Rei per V. Garcia Edo, «Uns documents per a la història medieval de Morella», *Papers dels Ports de Morella*, 2002, pp. 123-126.

Any	Documents	Any	Documents	Any	Documents
1265	1	1266	1	1267	2
1270	1	1271	1	1275	1
1276	1	1277	2	1278	1
1282	3	1283	2	1284	2
1285	1	1286	19	1287	3
1288	2	1289	2	1290	2
1292	5	1293	4	1294	10
1295	13	1296	20	1297	14
1298	10	1299	11	1300	51

LA GEOGRAFIA DELS DOCUMENTS

Els documents que ara reunim tenen una considerable dispersió, fruit una vegada més de l'atzar de la seua conservació, però al mateix temps això ens permet trobar testimonis escrits per una geografia valenciana ben diversa, des de la comarca dels Ports de Morella i la tinença de Benifassà fins a les terres d'Alacant, Elx i Oriola passant per Peníscola, Castelló de la Plana, Borriana, Xàtiva o Alzira, només per citar algunes de les ciutats i viles més representatives.

Tot i això, el conjunt de més entitat és el datat a la ciutat de València, amb 60 textos sobre un total de 185 peces, encara que en realitat hi ha 195 documents distints ja que en alguns d'ells hi ha inserides còpies d'altres peces. La cronologia dels documents de la capital és també la més extensa, des del 1265 fins al 1300, amb un pes proporcional major dels corresponents a la darrera dècada del segle. Es tracta de documentació d'origen molt divers, des d'actes de la cort del justícia de la capital a actes notariais i manaments o correspondència dels més alts oficials de la corona al regne, per la qual cosa la nòmina dels notaris que els redactaren és també àmplia, fins arribar a més d'una dotzena.

Segueixen en proporció els documents datats a la ciutat de Morella, amb 19 peces, i vora una dotzena per als casos de Castelló de la Plana, Sogorb, Borriana i Peníscola, amb les mateixes característiques de diversitat quant als seus protagonistes, si bé poden trobar-se tant textos emanats dels municipis com d'oficials reials o dels mateixos frares de l'orde del Temple.

La resta de documents presenta una varietat d'orígens considerable però amb un predomini molt clar dels procedents de les comarques del nord: els Ports de Morella, els dos Maestrats i la Plana de Castelló. Així, tenim textos datats a Benifassà, Coratxà, el Boixar, Olocau del Rei, Portell de Morella, Ares del Maestrat, Atzeneta del Maestrat, la Serra d'en Galceran, Albocàsser, les Coves de Vinromà, Sant Mateu, Traiguera, Cervera del Maestrat, la Salzedella, al castell de Xivert i a la mateixa Alcalà de Xivert, Vilanova d'Alcolea, Vilafamés, Cabanes, Borriol, Vila-real i Onda. Més enllà de l'atzar, probablement influeix en aquesta tendència tant el fet que la documentació de l'orde del Temple acabara en un arxiu reial, associat a la gran senyoria dels ordes militars en la regió del Maestrat, com també que durant les dues primeres generacions de la colonització feudal fou la meitat nord del regne la que va rebre el major nombre de pobladors cristians i on van desenvolupar-se diverses viles importants.

En canvi, de la resta del regne només s'han conservat alguns textos dispersos procedents de Morvedre, Alzira, Cullera, Xàtiva, Castalla, Alacant, Elx i Oriola, si bé cal recordar que una col·lecció més nombrosa d'algunes d'aquestes localitats es pot trobar inserida i copiada en els registres de la cort del justícia que s'editen en els altres volums de la sèrie, tant els de la ciutat de València com entre els de Cocentaina. De fet, tot i que són documents aïllats, són ben significatius els datats a Alacant i Oriola, especialment aquest darrer, ja que correspon a l'acta del jurament de vassallatge fet pels oriolans al rei Jaume II l'11 de maig de 1296. Encapçalats pels jurats de la vila, els prohoms es reuniren a l'església del Salvador en consell general i van jurar Jaume II com a nou rei de Múrcia, i va prendre acta dels fets el notari oriolà Pere de Liminyana.

ELS PROTAGONISTES I ELS CONTINGUTS

Els protagonistes i autors d'aquesta documentació són ben variats, tot i que les fonts oficials ocupen un paper predominant, tant les actes, procediments judicials o sentències de justícies municipals de diverses viles valencianes com dels principals oficials públics del regne.

Així tenim sentències de justícies de la capital valenciana com ara Berenguer Dalmau el 1265, Huguet de Romaní el 1266, Pere de Sant Climent el 1277, Domingo de Peralta el 1282, Ramon de Sales, lloctinent del justícia el 1283, Sanxo Loarre el 1284, Berenguer de Ripoll el 1286, Tomàs Fabre el 1287, Ponç de Mataró el 1297 o Ramon de Poblet el 1300. Paral·lelament, també en tenim d'actuacions similars dels justícies de Vilafamés, Bernat Vidal l'any 1270; de Terric de Brusca, lloctinent del justícia de Morella el 1278; Blasco Lopes, justícia de Castalla, el 1292; Pere Tarragó, justícia de Vila-real, el 1293, i dels justícies de Peníscola Ponç Tria el 1295, Bertolí Balaguer el 1296 i Bartomeu Peres el 1298. El seu contingut és ben variat, des de processos civils a criminals o contencio-

sos administratius entre persones o institucions, com ara quan el 16 d'abril de 1277 Pere de Sant Climent, justícia de la ciutat de València, atorgava sentència en el plet entre n'Arnau Folcau, procurador de na Maria Eximenis, vídua del cavaller Bernat de Vilanova, contra Guillamó Roig, fill d'en Berenguer Roig, perquè aquella reclamava que li tornara 100 sous que li havia deixat en comanda anteriorment

Així mateix, podem resseguir el procediment judicial habitual en les corts dels municipis a través dels textos que recullen la presentació de denúncies, com ara la portada davant Arnau Cardona, justícia de Borriana, l'any 1287, o una altra davant Bartomeu Matoses, justícia de València el 1291; en altres casos es tracta de la tramitació de gestions en altres localitats o autoritats, i fins i tot apel·lacions posteriors a jutges reials, com ara la del jurista Ponç Albert de l'any 1293, que confirmava l'anterior sentència del justícia de la ciutat de València Guerau Safont, o l'embargament i subhasta de béns de veïns de Castalla per part de Ferrer Balaguer i Joan de Sant Per, jurats de la localitat, perquè no havien pagat l'impost municipal de la peita (1294).

Un segon grup en volum són textos relacionats amb l'actuació pública i jurídica de poders senyorials, especialment rellevants els pertanyents a l'orde del Temple i, en menor mesura, al monestir de Benifassà. Sens dubte, no es tracta de les institucions eclesiàstiques més «pledejeadores» sinó més bé del fet casual d'haver-se conservar un major volum dels seus respectius arxius. En tot cas és ressenyable la col·lecció d'actuacions dels principals frares de l'orde del Temple al regne de València dels darrers anys del segle XIII, principalment de naturalesa administrativa i jurídica davant tribunals municipals i, en algun cas, oficials reials, totes elles dirigides a defensar els drets respectius. És així com ens hi trobem libels i escrits presentats, entre altres, per fra Guillem de Riufred, cambrer de la casa de Borriana (1284), fra Berenguer d'Aigüesvives, comanador de la mateixa casa (1287), fra Miquel de Lisó, comanador de Borriana (1289), fra Ramon Saguàrdia, comanador de Peníscola (1295), fra Ramon d'Escanola, lloctinent del comanador d'Ares (1295), fra Ramon Roig, lloctinent de comanador a la tinença de les Coves de Vinromà (1296), fra Berenguer de Gelida, lloctinent del comanador de Xivert (1296), fra Ramon de Bell-lloc, comanador de la casa de València (1297), fra Bernat de Fons (1298) o fra Arnau de Banyuls (1299), comanadors de Peníscola, i així fins a un total de 54 textos en els quals intervé algun frare templer. Per exemple, el 3 d'agost de 1295 fra Ramon Saguàrdia, comanador de Peníscola de l'orde del Temple, nomenava en Ferrús Ferre el seu procurador per a actuar davant en Ponç de Miravalls, lloctinent de procurador del regne de València, en el plet en defensa dels drets templers en la gabela de la sal de Peníscola, i mig any després, el 8 de desembre de 1295, el mateix frare acudia a la vila de Castelló de la Plana per a comparèixer davant l'esmentat oficial i demanar-li que atorgara la protecció reial als guardians de la gabela de la sal de Peníscola, especialment davant els senyors i veïns de Vilafamés, Borriol i la Pobla Tornesa.

Molt més reduït, en canvi, n'és el grup dels pertanyents a l'orde de Sant Joan de l'Hospital, entre els quals podem trobar el protagonisme de fra Bernat Desbosc, comanador de Borriana (1283), fra Pere Miquel, prior de Cullera (1292), fra Arnau de Soler, comanador de Cervera (1294), fra Mateu de Passanant, comanador d'Onda (1299) o fra Bernat Desbosch, comandor de Borriana i Vilafamés (1300), entre altres, i així fins a quinze textos, mentre que en altres dotze els protagonistes són els monjos del monestir de Benifassà, directament per ser ells els autors de l'escrit o per ser demandats en un altre procediment. Les qüestions que hi apareixen tenen moltes semblances amb part de les que trobem entre els papers templers: la defensa dels drets de la institució, tal com palesa la compareixença en el castell de Peníscola en el mes d'agost de 1295 de fra Arnau de Soler, comanador de Cervera de l'orde de l'Hospital, davant fra Ramon Saguàrdia, comanador de Peníscola i de la tinença de les Coves de l'orde del Temple, per a presentar-li una carta d'en Ponç de Miravalls, lloctinent del procurador general del regne de València, per la qual li diu que ha estat assabentat de l'assalt que havien comés els templers contra la gent de Vilafamés quant aquests estaven sota protecció reial, per la qual cosa el commina a què tornen les penyores que els prengueren.

Però si en la majoria dels textos que acabem de citar hi ha un clar protagonisme dels poders senyorials, en alguns casos es tracta de demandes, queixes o protestes dels seus vassalls, com ara quan Jaume Forner, veí de les Coves, Ramon Goçalbo, veí d'Albocàsser, Ramon Montserrat, de Tírig, i Pere Olzina, de la Salzedella, en nom dels veïns de la tinença de les Coves, compareguren davant l'obrador de Mateu Ciurana, en la vila de Sant Mateu, i protestaren a fra Arnau de Soler, comanador de Cervera de l'orde de l'Hospital, perquè se'ls demanava que pagassen drets de lleuda, pes i mesuratge als pobles d'aquest orde, i que ells abans només pagaven la meitat (1294), o quan l'any 1296 Bonanat Valldaura, ciutadà de València, com a procurador de diversos socis de Morella, Sant Mateu i València, compareix davant fra Ramon Saguàrdia, comanador de Peníscola de l'orde del Temple, i li presentà una llarga protesta perquè uns dies abans una barca que havien llogat a Pere Sendàvena per a transportar blat de tots ells a la ciutat de València, havia estat segrestada per una nau al cap d'Irta. El còmit d'aquesta els havia demanat un rescat per a no enfonsar-la i, quan anaven a pagar-li, el comanador templer de Peníscola aparegué amb unes barques armades, per la qual cosa aquests socis negociaren amb ell que no intervingués. Tot i la seua paraula, finalment féu acció d'atacar, per la qual cosa la barca amb blat fou enfonsada i es va perdre el gra i altres coses, però, a més, seguidament, el comanador es negà a perseguir la nau atacant. Era per tot això que havien decidit presentar una demanda judicial davant les autoritats reials per a ser compensats econòmicament per les pèrdues patides.

Un altre grup de textos són els emesos pels principals oficials reials, des del procurador general del regne al batle general, passant pels seus respectius llocti-

nents. Entre ells hi trobem sentències com ara la del 19 d'agost de 1288, quan Berenguer de Tovia, lloctinent del procurador general del regne de València del riu Xúquer ençà, va atorgar una sentència en el plet entre fra Miquel de Lisó, comanador de Borriana de l'orde del Temple, i el consell municipal de Borriana, per la pretensió d'aquest darrer de fer pagar peites municipals pel patrimoni i béns de dit orde a la localitat; o manaments per a fer complir un acord o decisió i evitar la resistència dels interessats, com ara quan el 22 de juny de 1292 Jaspert de Castellnou, vescomte de Castellnou i procurador general del regne de València, comunicava al consell municipal de Cullera que en Ramon, bisbe de València, havia atorgat la parròquia de Cullera a Berenguer Escorna, canonge de la Seu de València, i que havia nomenat Arnau de Reixac, ardiaca de Xàtiva i Pere Gómir, canonge i oficial de dita Seu, com a delegats per a donar-ne possessió de l'església, per la qual cosa els manava que donassen tota la seua ajuda per a complir dit acte.

Però en altres casos, especialment entre el fons de cartes reials de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, s'hi conserven uns informes ben interessants dels esmen-tats oficials reials sobre les qüestions més diverses, com ara la carta que adreça el 19 de setembre de 1300 en Jaspert, vescomte de Castellnou i procurador general del regne, al mateix rei Jaume II dient-li que estava preparant-se per acudir davant d'ell des de València quan rebé la seua ordre de quedar-se, per la qual cosa li demanava que recompensara en Dalmau de Castellnou perquè el poguera servir millor. També li demanava que resolguera el plet que ell mantenia amb l'almirall Bernat de Sarrià per la possessió de Calp, tot i els bons contactes d'aquest darrer amb el papa. Finalment, afirmava que decidia restar també a la capital valenciana per si calia defensar el regne de possibles atacs de l'infant castellà don Juan Manuel.

De pocs dies després (4 d'octubre de 1300) és una altra carta al rei, en aquest cas de Bernat de Llivia, batle general del regne de València, en la qual li comunicava, en primer lloc, que havia fet arribar al noble Jaspert de Castellnou, procurador general del regne, i també als justícies de les ciutats i viles, que no podien substituir les penes de mort o mutilació de membres sense permís reial, i, en segon lloc, que havia viatjat pel regne de València comprovant si hi havia hagut ocupacions de terres reials sense permís per la qual cosa li explicava que, efectivament, això era general i protagonitzat per tota mena de gent, homes de vila, cavallers i ciutadans, però al mateix temps li explicava al rei que també hi havia molta gent que acceptaria establiments reials de terres en el secà, sotmeses només als drets de delme i primícia, i posava per exemple els casos de Vila-real i Castelló de la Plana, però que no volia actuar-ne sense permís reial. En un altre text el mateix batle Bernat de Llivia comunicava al rei Jaume II que, segons les seues ordres, havia anat a Begís per saber quines eren les rendes que pagaven els moros i els problemes que havien tingut amb l'alcaid. I aprofitava per explicar-li que en alguns pobles de la Plana de Castelló hi havia hagut problemes de termes, per la qual cosa li demanava que nomenara jutges per resoldre'ls.

Finalment, quant als oficials de la corona, també hi hem trobat petits albarans en paper que liquiden sumes pagades o manen que siguen anotades en la comptabilitat de la hisenda reial. Per exemple, el 4 de novembre de 1300 Bernat de Sarrià, conseller del rei, reconeixia que havia cobrat de mans de Guillem de Solanes, en nom de Ramon, bisbe de València i canceller reial, uns diners per les despeses del viatge de Bernat de Segalar al regne de Granada, així com altres diners pagats al missatger de dit rei granadí. O quan el 21 de novembre de 1300 en Pere Boil comunicava a l'escrivà reial Guillem de Solanes que ja havia inclòs en el seu llibre de comptabilitat els diners que Guillem d'Entença devia a la cancelleria reial.

Resten alguns textos peculiars els quals, justament per la seua individualitat, paga la pena fer-ne alguna indicació. Per exemple, el document número 21, de juliol de 1271, és una mena de minuta que recull l'acord entre fra Arnau de Castellnou, mestre del Temple a Aragó i Catalunya, i el rei Jaume I per resoldre la diferència de superfície entre el terme de Russafa i els de Montcada i Carpesa, tots a l'Horta de València, arran del canvi quehaviem fet entre ells de les respectives senyories després de la donació inicial, en el Repartiment de València, de l'esmentat terme de Russafa als templers.

O el cas del document número 127, un curiós rotlle en paper, format per diverses peces cosides entre si, i que recull, probablement en l'any 1286, la relació nominal de denúncies o clams contra moros i jueus interposats davant els successius justícies de la ciutat de València entre 1263 i 1286. L'escrit no indica ni autor ni context de la seua redacció, per la qual cosa hem de pensar en una anotació utilitària i que degué acabar a l'arxiu reial (ACA, Cartes reials diplomàtiques, Pere II, extrasèries, núm. 94).

En altres casos els protagonistes de peticions i demandes ben interessants són els consells municipals, com ara el de Morvedre (Sagunt), el qual el 24 d'abril de 1300 presentaven una carta del rei Jaume II a Bernat de Llívia, batle general del regne, en la qual el monarca els donava franquesa de tot impost reial per dos anys si ells reconstruïen un tram de la séquia de Morvedre. Atenent que el monarca acabava de demanar a la localitat el pagament de 10 cavalls i 200 peons per a la guerra, el Consell municipal va portar el dit batle, juntament amb una sèrie de mestres piquers de València, a inspeccionar l'obra que estaven fent en la séquia des del partidor de Petrés fins a l'assut d'Algar, així com l'obra d'argamassa en aquest assut. El relat esdevé ben significatiu quan el notari dona fe de com en pocs metres hi havia desenes de peons picant pedres i llevant terra, tots laboriosos davant els ulls de l'oficial reial que havia de decidir si restaven exempts de l'impost extraordinari.

I el mateix podem dir de la carta que el consell municipal d'Alacant escriu el 15 de febrer de 1300 al rei Jaume II per a dir-li que faltaven aliments a la localitat perquè havien tingut problemes per portar-ne des del regne de València, però que saben que per Almeria circulen dues naus de Sevilla que podrien arri-

bar al port de la localitat. D'altra banda aprofiten per comunicar-li que la població estava poc poblada i que calia que s'hi quedara alguna companyia d'homes armats que passara en direcció al sud, per assegurar-ne la defensa militar, ja que l'anterior autorització del rei sobre la qüestió havia arribat tard, quan la milícia de Dénia ja havia anat vers Múrcia.

En una altra línia però també palesant aquest vida quotidiana en les primerenques viles i llocs valencians podem fixar-nos en l'interessantíssim contracte signat a Olocau del Rei, als Ports de Morella, el 19 de novembre de 1296, editat fa pocs anys per V. Garcia Edo. En ell Domingo Ponç, justícia de la població, juntament amb els dos jurats del poble i en nom del consell de veïns, acordà amb Melià Malràs la construcció de l'església municipal a canvi de pagar-li durant vint anys la meitat del dret de primícia del terme, dret que cobrava el consell municipal. El text continua amb un detall exhaustiu de les característiques físiques i materials de l'obra, mesures de les diverses parts de l'església, etc.

En tot cas, i tal com hem vist fins ara, és evident el pes de la memòria «oficial» en la col·lecció, però això no obsta per a l'aparició puntual de textos particulars, sempre amb un ús legal o administratiu, no de correspondència privada, però que ens apropen més a les vicissituds particulars de la gent, com ara l'escrit de Guillem d'Avinyó, cirurgià i veí de València (1276), o quan Altadona, filla del difunt Pere Cima, habitadora a Castelló de la Plana, ha venut a Bernat Savela un domenge que tenia al terme de Vilafamés (1299).

En aquest sentit no volem deixar de mencionar els dos documents de l'any 1300, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en els quals apareix l'escriptor religiós Arnau de Vilanova embolicat en assumptes ben terrenals però, al mateix temps, amb una actuació que no deixa de ser peculiar. Concretament el 19 d'abril de 1300 el dit mestre Arnau de Vilanova demanava que es fera un acta pública sobre el fet que Guillem Pelegrí, saig de la cort de València, havia comparegut davant Ramon Junqueres, mostassaf, i l'havia comunicat que els jurats havien decidit que les aigües pluvials de la pobla en construcció de dit mestre en la ciutat de València foren dutes en direcció a l'era dels pellissers de la ciutat, però que, quan hi anaren tots a fer compliment d'aquesta decisió i dos homes començaren a cavar, Berenguer Mercer amb altres homes, tots armats, els atacaren i que, si no arriben a escapar per cames, haurien estat ferits o morts (document núm. 118).

Seguidament, segons consta en altre pergami, mestre Arnau de Vilanova, metge, comparegué davant Gil de Lihori, lloctinent del procurador general del regne de València, per a relatar que, seguint els manaments dels jurats de la ciutat, Ramon de Junqueres, mostassaf, havia anat a la pobla que havia construït dit mestre al barri de Sant Joan del Mercat i manat a dos homes que començaren a cavar la terra per dirigir les aigües pluvials però que, aleshores, Berenguer Mercer i altres homes armats els atacaren a tots i els feren fugir (document núm. 119). Sens dubte, aquesta imatge de mestre Arnau de Vilanova com a «promotor immobiliari» és ben suggerent, però també ho és la seua argumentació en allò

que no deixava de ser una denúncia: declarava el mestre que en realitat no volia denunciar-los per la violència, sinó sols deixar constància dels fets en defensa dels drets reials, ja que ell n'era servidor del rei.

Quant a la documentació de Sogorb, té un caràcter en part diferent ja que es tracta d'anotacions del llibre la cort del justícia de dita ciutat corresponent a l'any 1286, de tal manera que els textos no escrits en castellà-aragonés corresponen en la seua majoria a cartes que arribaren de fora, com ara una carta de Berenguer de Ripoll, justícia de la ciutat de València, que comunicava al justícia de Sogorb que havia comparegut davant ell Pere Aler, ciutadà de València, com a marmessor de Pere Bèrig, perquè, per a pagar el deute que tenia el difunt amb Berenguer de Conques per mil sous, s'havien corregut per a vendre unes cases per les quals s'oferien 1.200 sous. Per tot això demanava que compareguen els altres marmessors del difunt. Aquest podria ser també el cas de Bernat Despi, ciutadà de València, que comparegué el 6 de maig de 1286 davant Sanxo Navarro, justícia de Sogorb, per a reclamar que com el difunt Pasqual de Ferrera encara li devia 1.800 sous juntament amb Garcia Ximenes, tots dos veïns de Sogorb, que procedira a embargar tots els béns d'en Ferrera per a poder ser el primer a cobrar el deute.

En altres casos es tracta de manaments del senyor de la ciutat, l'infant Jaume Peres, com ara quan ordenava al batle, justícia, jurats i prohoms de Sogorb que defensaren fra Guillem Oliver, comanador d'Arguines, de l'orde la Mercè, en la possessió de diverses terres, horts i una bodega que l'orde havia comprat a misser Tomàs de Pròxita i que foren de Garcia Gallur, fill d'Asensio de Gallur. Cal observar, però, que al manuscrit hi ha altres cartes de dit infant redactades en castellà-aragonés.

Tanmateix, també trobem l'ús de la llengua en al·legacions de particulars, concretament en altres parts d'aquest darrer plet en el qual havia intervingut l'infant Jaume Peres i en el transcurs del qual Asensio de Gallur demanava al justícia de Sogorb que li donara més temps per a poder presentar testimonis en el seu favor, ja que els que volia aportar estaven a Sicília, tot en el marc del plet que mantenia amb el comanador d'Arguines de l'orde la Mercè per la venda d'unes terres.

Ben interessant són dos apel·lacions de particulars i que palesen un clar entrecruament de llengües, la qual cosa fa pensar si l'interessat estaria parlant en una llengua mentre que el notari intentava escriure en altra allò que sentia oralment i no sense algunes dificultats. Concretament, el 29 d'octubre de 1286 Guillem de Na Guilsen, ciutadà de València, presentava una reclamació davant Nicolau de Cabrera, lloctinent del justícia de Sogorb, contra Pere de Narbona, perquè li devia diversos diners per prèstec i per compra de draps (Arxiu Municipal de Sogorb, Llibre del Justícia, núm. 3044/114, f. 55v), i la qüestió era redactada així:

Denant vós don Nicolás de Cabrera, tinent lugar de justícia en Sogorbe, proposa clamant Guillamó d'Aguilsen contra Pero de Narbona, posant contra aquell que'l dit Pero reebé e pres deu X sous. Ítem, deve VI sueldos e medio por razon de draps de València e encara deu V sous los quals pres de Johan Pèriz del Francho, vezino de Xé-richa, los quals [XXI] sous e mig pres en lo temps que hera procurador dels seus deutes, per què demana lo dit Guillamó que'l dit Pero de Narbona li sia condempnat en pagar toda la quantitat desús demanada e las misiones del pleit fei[te]s e a fer, salvu son dret de créxer e de minguar.

Pocs dies després altra anotació era escrita de la següent manera:

Compareció n'Uguet Dezvilar, habitant en Castellnou, denant don Nicolás de Cabrera, tinent lugar de don Sancho Navarro, justicia de Sogorbe, en nom e en veu de donya Ròmia, sor sua, protestant en veu d'aquella que com per la justícia de Sogorb sia estat venut un ort qu'és en lo terme de Sogorbe, és a saber, a n'Andreu Mercer, \ segons que aquell és confrontat,/ per ço car la dita donya Ròmia no era obligada en lo deute per lo qual lo dit ort fo vendido, és a saber, en pena del quarto, ni ella no fos demanada per lo deute damunt dit, a conservació de son dret protesta lo dit Huguet per la dita donya la dita venda del dit ort no éser feita segunt fuero de València e esto protesta salvu totz ses defenimentz posadores en son loguar.

Poden servir de contrast un parell de textos del consell municipal de Castalla de l'any 1292 en els quals el seu justícia, Blasco Lopes, treia a subhasta les terres d'un veí denunciat per no pagar un deute:

Sean todos quantos esta carta veuran com Muyno Ferràndez fos en pena del quart a'n Bernat Johan en L sous reals de València e de los dictos diners lo dit Bernat Johan feés reclam en poder d'en Blasco López, justícia de Castalla, e com no trobasen béns mobles del dit Muyno Ferrandes on pogesen satifer al dit Bernat Johan del dit deute, lo dit Blasco López, justícia de Castalla, a instància de Bernat Johan qui demanà así ésser feyta paga del dit deute, liurà a vendre a Valero de Mora, coredor públich de Castalla, III fanegades de terra en la horta de Castalla e media fanegada de huerto \e 1ª fanegada que fue de don Fortun Garcia,/ les quals lo dit Muyno Ferrandes ha en Castalla. Lo qual corredor las ditas fanegadas e hort públicament cridà venal [...]nualment per la vila de Castala per XXX dies e més, e com lo dit Blasco López lexàs lo justiciat e pervengés lo dit justiciat a mi, Matheo Pérez, e com no fos atrobat qui tan donàs en las ditas fanegadas e ort com vós, Bernat Despug, axí com aquell qui més dóna, e als vostres per totztemps venem nós, don Matheo Pérez, justícia de Castalla, las ditas IIII fanegadas e media. Afrontan las fanegadas con la terra de dona Hignés e con la terra d'en Xemén Pérez e con la terra d'en Remon Saguàrdia e la céquia. Afronten el horto con la terra de Garcia Daroca e de Blasco López. Las ditas fanegadas e ort con entradas e exidas, aguas, céquias e con sus afrontaciones e meloramentz e ab tot son dret, nós, don Matheo Pérez, justícia de Castalla, a vós don Bernat Despug venem a aver, a tenir, a poseyr, a dar e a vendre e a enpeynorar e aleyñar e a totes vostres voluntatz en per totztemps faedors, exceptatz cavalerz e sentz, per preu L sous de reales de València, los quals pagam al dit Bernat Johan, on renunciem a tota excepcion de la paga no

feyta et d'engan. Prometem la dita venda salvar axí com justícia, et per evició d'aquesta venda, per auctoritat de la qual usam, obligam a vós e als vostres totz los béns del dit Muyno Ferandes.

Esto és feyto en Castalla, *pridie kalendas Febroarii anno Domini millesimo CCº XCº primo*».

Com en el cas anterior de Sogorb, és evident l'entrecreuament de llengües, més quan de la mateixa època, de 1280 a 1300, hi ha altres pergamins datats a la mateixa vila de Castalla escrits en aragonés uns i altres en llatí.

★ ★ ★

Per acabar aquesta introducció pensem que convé fer alguns aclariments sobre els criteris de selecció i edició de la col·lecció. Primer de tot, cal indicar que no s'han inclòs els documents emanats de la cancelleria reial tot i que de forma ocasional hi ha alguns no redactats en llatí durant aquest segle. La raó d'aquesta decisió és que els seus escrivans eren agents reials de procedència geogràfica diversa, i que el seu escenari de treball era tant itinerant com la figura del mateix monarca. Per això, documents datats a viles valencianes fins al 1300 no serien els testimonis més raonables de la llengua parlada pels pobladors del regne en les seues primeres generacions. A més a més, existeix un altre projecte d'investigació sobre la llengua de la cancelleria que ja porta en marxa uns anys i que sens dubte reflectirà de forma molt completa les seues característiques.

D'altra banda, és evident que aquesta col·lecció té un caràcter obert. La continuació de la recerca en alguns dels principals arxius pot aportar-nos novetats importants en sèries o seccions no habituals, així com en el cas dels arxius locals, tant eclesiàstics com municipals. Encara hui dia no hem assolit una completa catalogació de les fonts locals i és possible que n'apareguen més textos de forma puntual.

Així mateix, cal considerar l'existència de documents del segle XIII no conservats en el seu suport original sinó a través d'una còpia posterior en el temps. Aquests textos no els hem inclòs en aquesta col·lecció per raons de coherència escripturària i lingüística: no podem garantir que la seua ortografia i fins i tot lèxic, siguen exactament els usats originalment en el Dos-cents, de tal manera que més enllà del seu valor històric evident, podrien representar una distorsió per als estudiosos de la història de la llengua, la qual cosa preferim evitar en aquests moments. Fins ara n'hem reunit una certa col·lecció però sens dubte és l'àmbit on aniran sorgint nous exemplars ja que era habitual que un document més antic fóra traslladat o se'n fes una còpia legal, o que s'aportara l'original i es copiara en un nou manuscrit més tardà perquè tinguera efectes legals. Justament per això és segur que anirem reunint en els propers anys una col·lecció més àmplia d'aquests documents, però, paral·lelament, es fa evident la dificultat de la seua localització, atesa la seua dispersió ocasional en arxius dels segles XIV, XV i fins i tot posteriors, que tenen fons moltíssim més voluminosos.

Finalment, pel que fa a la presentació, com és usual en les col·leccions diplomàtiques, cada document va precedit de la data, una regesta del seu contingut, els noms dels testimonis i del notari redactor, per acabar amb les referències arxivístiques i, en uns pocs casos, la notícia de la seua edició anterior.

NORMES DE TRANSCRIPCIÓ

1. Conservació general de les grafies de l'original.
2. Desenvolupament de les abreviatures i separació de les paraules segons la llengua moderna.
3. Ús de l'accentuació, signes de puntuació, apòstrof i el guionet de la llengua actual.
4. Simplificació de les consonants dobles inicials. En el cas de doble *ll* dins de paraula, inclusió del punt volat quan sona com *l* doble.
5. Regularització de l'ús d'*u* i *v*, i de *çe-ce* i *çi-ci* en tots els textos segons l'ortografia actual, i d'*i* i *j* en els textos no llatins.
6. En textos en llatí, unificació en *i* de la grafia *j* o *i* llarga. Igualment les grafies *c-t* amb valor de *c* es transcriuen per *c*.
7. Regularització de majúscules segons l'ús modern.
8. Les llacunes s'indiquen per mitjà de punts suspensius entre claudàtors.
9. Les paraules o frases restituïdes també van entre claudàtors.
10. Les paraules o frases interlineades van entre barres inclinades.
11. La restitució d'alguna lletra o síl·laba per oblit o errada de l'escrivà està indicada amb parèntesi angular.
12. Les paraules ratllades o de lectura dubtosa estan indicades en nota a peu de pàgina.
13. Els noms propis de persona, dels quals només hi ha escrita la lletra inicial, estan desenvolupats entre parèntesis redons.
14. Totes les paraules o frases escrites en llengua diferent a la de la peça documental concreta estan presentades en cursives.
15. El signe tironià es transcriu per *e* en texts valencians i per *et* en llatins.
16. Amb el punt volat s'indiquen les elisions que hui no tenen representació gràfica i els casos d'aglutinació de les partícules pronominals *y*, *u*, i *us* amb la paraula anterior, si aquesta no és cap forma verbal.
17. Ús de l'apòstrof per a indicar l'elisió de vocals que hui no s'elideixen gràficament.
18. Ús d'accentuació per als diacrítics usuals i que ajuden a la comprensió del text.
19. Les abreviatures llatines de monedes en els documents no llatins es desenvolupen sota la forma *sous* i *diners*.
20. L'existència de lletres partides en alguna vora de l'original s'indica per ABC.

Índex General

<i>Estudi introductor</i>	7
Els arxius	8
La cronologia dels documents	10
La geografia dels documents	11
Els protagonistes i els continguts	12
Normes de transcripció	21
Arxius amb fons documentals	22
Catàleg	23
 <i>Col·lecció documental</i>	 31
 <i>Índex antroponímic</i>	 385
 <i>Índex toponímic</i>	 413

*f*onts històriques valencianes
46.

VNIVERSITAT VALÈNCIA